

Fortolkning

Henrik Juel (2005)

Jeg stak en festinvitation i hånden på en god bekendt og spurgte så, hvad han sagde til den.

"Tja", sagde han og flyttede lidt rundt på læsebrillerne, "det ligner mest af alt en Times New Roman. 12 punkt, vil jeg tro".

Manden arbejdede med lay out og bekræftede med sit udsagn den gamle sandhed, at det set afhænger af øjnene der ser.

Og dog er det jo en sandhed med modifikation. For han havde nok set og sagt noget andet, hvis jeg havde brugt en Palatino på invitationen i stedet for.

Pointen med denne lille historie er selvfølgelig, at der skal to til en fortolkning: nemlig teksten som fortolkes, og den, som fortolker teksten.

At forskellige modtagere kan have vidt forskellige fortolkninger af en tekst (en pjece eller en film), skal ikke forlede til den dårlige slutning, at så findes der kun fortolkninger og ingen tekst. Heller ikke, at det er ligegyldigt, hvad der er på papiret eller filmstrimlen. Forudsætningen for at vi kan fortolke noget forskelligt ud (eller ind) er jo, at der er noget, som vi fortolker forskelligt på. Dette noget, som vi kan se noget forskelligt i, kaldes ofte for *teksten* i teoretiske diskussioner.

I denne mere tekniske betydning kan en tekst (og her taler vi også nogle gange om "det udvidede tekstbegreb") være mere end bare ord-teksten: det kan være hele pjecen med opsætning af billeder, papirkvalitet og finurlige foldemåder; og en tekst i denne betydning kan også være en film eller et helt tv-program.

Desværre er det lidt besværligt at skulle forklare hver gang, at når man taler om en film som tekst, så er det ikke underteksterne, man taler om. Og taler man om et program på tv som tekst, så drejer det sig ikke om tekst-tv. Men det drejer sig om det, som er på skærmen og i højtalerne. Så for at fremhæve den særlige tekniske betydning kunne det være en ide at skrive ordet som "text" i stedet for. Men det er på den anden side hverken nemt eller uproblematisk at indføre den slags kunst-ord. Hvad skulle man fx gøre på engelsk, hvor det i forvejen staves med "x"?

Men ordet "tekst" er på en måde, nemlig rent etymologisk, rigtig godt: det kommer af det latinske ord for væv (j.fr tekstil). Og det kan være værd at

huske, at en tekst jo er noget, som er vævet sammen, der er flere lag, mønstre eller tråd-retninger. Hvad enten en tekst består af ord eller af billeder eller af begge dele, så er der altid flere dimensioner at holde øje med.

Så det er ikke kun ustrukturerede og snakkesaglige forfattere eller filminstruktører som "væver" derudad. Enhver sproglig eller filmisk meddelelse har flere lag og dimensioner. Selv et simpelt udsagn som "Luk døren!" har flere lag.

Med hensyn til verbalsproglige tekster er det (eller har det i hvert fald været) almindeligt at skelne mellem syntagme-aksen og paradigme-aksen, dvs. mellem på den ene side det forløb af ord som sættes efter hinanden, og på den anden side de konkret valgte ord blandt flere mulige inden for samme type. Altså man kan se på meddelelsen som et forløb af forskellige ord og bemærke den valgte rækkefølge og konstruktion (fx her bydeformen "Luk"), eller man kan se på det enkelte led eller ord for sig og fx. overveje, hvorfor netop dette udtryk og ikke et andet (nogenlunde synonymt, her fx. "smæk") blev valgt her.

Man kan også tale om de forskellige kommunikative funktioner, som her er vævet sammen - og det er de faktisk altid, selv i så simpel en sætning. "Luk døren" handler ikke kun om døren (referentiel funktion), men handler også om hvad jeg vil have nogen til at gøre (konativ funktion), og samtidig giver det en vist indtryk af mig (emotiv funktion) og min relation til den jeg taler til (jeg giver en ordre, er ikke særlig høflig). Der er altså ganske meget "vævet" ind i hinanden her: og alene af den grund ville det være ret dumt at søge efter en og kun en "rigtig" fortolkning af en tekst - ligesom det ville være ret dumt at tro, at så går det nok fint med en hvilken som helst fortolkning af udsagnet.

Men der er flere lag endnu, som er vævet sammen, fx. kan man betragte betoningen af ordene, stemmens karakteristik, eller (hvis det foregår på papir eller skærm) den valgte skrifttype eller farven på skriften som lag eller formelementer, som har en vis betydning. På den måde kan man sige, at også papirkvaliteten hører med til teksten: det konkret foreliggende, som vi sanser og forsøger at få mening i.

Papirkvaliteten kan være meget betydningsfuld for opfattelsen af en pjece, som man står med i hånden, og hører som sådan med til pjecen som tekst, som meddelelse, den er en del af det samlede formede materiale, som skal formidle noget til nogen. Men papirkvalitet er selvfølgelig ikke tekst i den dagligdags forstand, hvor tekst betyder "ord man kan læse". Læser man en sådan ord-tekst på en computerskærm, så er det betydningsbærende lag "papirkvalitet" ikke rigtigt med mere - eller endnu (kun evt. som en kode til printer, men der er en anden snak). Derimod hører nogle programindstillinger, fx. baggrundsfarven på dokumentet, så med til den aktuelle tekst. Teksten har mange lag.

Teksten er der, den er til stede, nogle vil sige som et fysisk fænomen, men jeg vil nøjes med at sige, at den er der som det fænomen, som vi kan tolke på. Eller måske var det bedre at tale om den som en form (en formkombination, mere præcist), som vi kan give et (eller forskelligt) indhold. En tekst kan være lagret digitalt, på rundtur i cyberspace, ligge på en videohylde, eller kun være

tilstede i et kort øjeblik som en konkret mundtlig samtale - og dog kan også sådan en samtale (med eller uden kropssprog) lagres, genfortællendes, eller optages på video og afspilles. Tekster er principielt reproducerbare.

Tekster kan vi fortolke (mere eller mindre forskelligt). Tekster er bærere af kommunikation, formidlere af konkret kommunikation (medier er så de generelle "tekniske" formidlere af kommunikation).

I en samtale mellem to personer i en døgnkiosk er teksten altså de ord (inklusive betoningen af ordene, mimik og fagter) som udtales og viser sig, og som så at sige farer frem og tilbage over disken. Hvad personerne hver især monne forbinde med det sagte (men som de måske beholder i deres "indre"), er så ikke en del af den ("ydre") tekst, men tilhører fortolkningen. Men for så vidt man reagerer på noget en anden siger, idet man føler og mener noget ("indvendigt"), og derfor så svarer og ytrer sig (altså "udvendigt") fx. ved hjælp af ophidsede fagter, så har vi igen med en tekst at gøre. Så teksterne "er der", som konkrete former og spor, og derfor er tekster principielt reproducerbare (selv om ikke enhver reproduktion er præcis). Derimod er meningen med teksten meget mere uhåndgribelig, den beror på fortolkning, og er strengt taget principielt u-reproducerbar: vi kan aldrig være helt sikre på at ramme den eneste rigtige fortolkning, endsige forfatterens eller instruktørens oprindelige mening. Men det er igen ulykke.

Man skal selvfølgelig ikke overdrive den filosofiske betydning af, at der findes faktiske, foreliggende tekster: teksterne er der, og i kraft af deres form og særlige træk (særlige vævning) rummer de latent eller potentielt betydning eller kommunikation, men tekster betyder først noget, når nogen ser dem, oplever dem, fortolker dem. Teksten og dens træk skal træde frem for nogen, vise sig, for at fungere aktuelt og realiseret som kommunikation. Form og indhold henviser således til hinanden ("dialektisk", kan vi kalde det, hvis nogen ellers for tiden kan forbinde noget med det ord). Så fortolkning er ganske vist en principielt usikker sag, men det er ikke det samme som at fortolkning altid er irrationel, mystisk, subjektiv, eller et spørgsmål om tilfældig smag.

Fortolkning af tekster kaldes nogle gange for "afkodning" (gængs semiotisk sprogbrug), men jeg bryder mig ikke om udtrykket (farlig metafor), da det lægger op til, at der så nok er en kodenøgle og måske en bestemt håndværksmæssig procedure for forståelse eller fortolkning af tekster. Og så enkelt er det ikke. At forstå hvad der står i et kærestebrev eller i en bog af den tyske filosof Hegel er ikke bare et spørgsmål om at "oversætte" en-til-en, sådan som man gør, når man afkoder f.eks. en meddelelse skrevet med morsetegn til almindelige bogstaver. For efter afkodningen af morsetegn til almindelige bogstaver eller efter oversættelsen af andre koder har man kun (re)etableret en tekst, og man mangler måske stadigvæk at læse, forstå, fortolke teksten.

Så "kodning" er dårlige betegnelser her. Faktisk er det misvisende allerede som beskrivelse af oversættelsen - tolkningen - fra et sprog til et andet fx. fra fransk til dansk. Man bliver ikke en god tolk ved at lære sig en bestemt kode udenad. Måske kunne man kalde det, at man skal lære sig mange koder (semantiske, syntaktiske, sociokulturelle osv). Men man skal jo så også

udvikle en fornemmelse for, hvornår hvilke koder bruges. Og er det mon selv noget der findes en kodenøgle til? Så også tolkning fra fremmedsprog kræver fortolkning - men normalt vil man vel kunne sige at tolkning (i betydningen oversættelse fra et sprog til et andet, som fx ved en international conference) er den mere basale forudsætning for, at den videre fortolkning kan sætte ind.

Man kan ligefrem lave en udviklingsrække som hedder: afkodning, tolkning, fortolkning, overfortolkning. For når min franske veninde skriver til mig noget med at "attendre le retour du soleil", så skal jeg først tyde hendes håndskrift, og det er faktisk det mest afkodningsagtige, så jeg kan få styr på bogstaverne; så skal jeg oversætte (tolke) det nogenlunde ord for ord (da jeg ikke er så god til fransk): "vente - retur - solen", og så kan jeg fortolke det som betydende, at hun glæder sig til foråret, når solen vender tilbage. Og jeg kan gå videre og fortolke det som en fiks antydning af, at hun også glæder sig til, at jeg (fuld af liv og lys og varme) kommer og besøger hende igen dette forår - men det er jo desværre nok en overfortolkning.

Nu kan man så forsøge mere generelt at beskrive fortolkningen af en tekst, fx. en pjece, som en trinvis proces. Først skulle man så se eller percipere pjecen i det hele taget, altså blive opmærksom på at der "er" noget, dernæst skulle man så se nærmere på den, læse den og måske analysere på den i mindre dele, og endelig skulle man så samle indtrykkene igen til en helhed, til en fortolkning eller mere perspektiveret forståelse af pjecen.

En sådan forløbsmodel kan være en udmærket beskrivelse af, hvordan man læser og "løser" vanskelige tekster, eller af hvordan man i produktionssammenhæng kigger på en lidt uoverskuelig pjece, som man gerne vil rette op på. Som en procesbeskrivelse svarer dette meget godt til den velkendte AIDA-model for reklameanalyse mm, som jo siger, at modtageren skal gelejdes gennem trinene Attention-Interest-Desire-Action - i den rækkefølge. Og det kan man så bl.a. bruge til at vurdere en plakat eller et bladopslag på: er de forskellige elementer til stede og placeret fornuftigt i forhold til hinanden, hvis det er denne "udvikling" man vil opnå? Men om det så faktisk foregår sådan, er et andet spørgsmål.

Med diverse måleudstyr kan man forsøge at finde ud af hvordan folks øjne bevæger ned/hen over en side eller skærm. Man kan måske også måle sig frem til hvilke dele af hjernen, der aktiveres hvornår osv. Men uanset det, kan man på forhånd sige, at der er noget problematisk ved denne slags empirisk testede modeller eller beskrivelser af perceptions- og fortolkningsprocedurer. Nemlig i hvilken grad de anvendte begreber er afklarede og observationerne generaliserbare. I forbindelse med AIDA-modellen bliver det fx hurtigt uklart om det tredje led "Desire" ikke også meget tit er uadskilleligt fra første led: uden "Desire" i en eller anden forstand hos publikum, så er der måske slet ingen "Attention".

Og problematisk bliver det tydeligvis, hvis modellen skal bruges til at forklare, hvordan vi - helt generelt - "aflæser" et billede. Det er nemlig ikke nogen god ide at gå ud fra at billeder "læses" eller "aflæses". Billeder gribes jo ofte som en helhed med det samme. Det er i hvert fald ikke sådan for mig, at jeg først kigger på et billede (af den gængse realistiske type som i et fotoalbum - det kan være noget andet med kunstbilleder), så ser at der er to

aflange, en rund og igen to aflange figurer, så "staver" mig frem til at det nok skal forestille arme, et hoved og to ben og derefter processerer mig frem til, at her er nok (et billede af) en person. Det er muligt at andre, som tænker hurtigere end jeg, gør sådan med alle de billeder de ser eller for den sags skyld med alle sanseindtryk, men jeg tror det ikke! Jeg for min del må indrømme, at jeg i langt de fleste tilfælde ikke bearbejder et billede som et samlesæt: jeg ser bare med det samme, hvad der er på billedet.

En særlig morsom finesse ved den desværre meget almindelige snak om at "aflæse" billeder er, at det normalt kun er børn, som endnu ikke læser særlig godt, som staver sig igennem en tekst. Så snart man er god til at læse, staver man ikke, man ser ikke bogstaverne eller stavelserne trin for trin for så at lægge dem sammen. Nej, man ser ordene og hele sætninger *som billeder!*

En anden morsom detalje (sidespring) er, at man ofte kan høre beklagelser over at billeder og film berøver modtageren den særlige oplevelse som man får ved at læse, nemlig at man ved læsning selv kan sætte billeder på det læste (skulle især være sundt for børn). Mærkeligt nok er der sjældent nogen der overvejer, om man ikke, når man ser billeder, tv og film, så selv kan sætte ord og begreber på det man ser. Jeg tror nu personligt det ville være meget sundt for mange - og ikke kun børn - at øve sig lidt mere i at sætte ord og begreber på billeder! Eller for nu at sige det rigtig spidst: hvis den gode bog er god bl.a. fordi den stimulerer (billed)fantasien, er det så ikke her den ligner en god film? Og hvis den gode film er god bl.a. fordi den stimulerer metafor-, sprog- og begrebsdannelsen, ja, så ligner den måske en god bog? Men bortset fra det, så er forståelse via billeder temmelig forskellig fra forståelse via verbalsprog, og man skal vogte sig for uklare sammenblandinger, som fx. når man taler om "filmsprog", når det man mener er filmiske virkemidler eller udtryksformer (som jo ikke alle lader sig oversætte til noget sprogligt, fx kamerabevægelser, belysning, billedbeskæringsprincipper osv). Filmatiseringer af en roman betragtes ofte på forhånd som problematiske og tynde "oversættelser" - men man skal huske at der bestemt ingen garanti er for at en "oversættelse" af en film til en roman er bedre stillet.

I dagligdags sammenhænge fungerer billeder ofte som meget hurtige formidlere. At det så kan kræve omstændelig analyse og refleksion at pinde ud mere præcist eller mere dækkende, hvad det egentlig er et billede (eller en anden dagligdags og hurtigt forstået tekst) formidler er en anden sag. Men jeg tror de fleste har oplevet, at en mere eller mindre dybtgående stemningsmæssig reaktion på et billede (fx. afsky eller tiltrækning) kan indfinde sig med det samme, som noget der angår helheden, og altså før en egentlig trinvis gennemgang eller analyse af enkeltdele. I den forstand er en reaktion, fortolkning eller forståelse af billedet altså klar med det samme og uadskillelig tidsmæssigt fra en første "percipering" af billedet. Der er ikke nogen sådan første ren se-akt, hvor der ikke indgår vurdering, smag, stemning, forståelse, interesse, begær ("desire") ulyst eller hvad man nu vil kalde det. For en sådan "kvalitets-renset" eller "værdi-fri" eller "fortolkningsfri" se-akt ville ikke se noget som helst. End ikke om fx. farven rød indgik - for noget rødt ser vi ikke uden straks at opleve den, vi ser det røde i og med at vi stemmes rødt, eller "farves" røde, kunne man sige, for nu at udtrykke det med en noget nær fænomenologisk jargon.

Og også med de levende billeder er der tale om at vi *hele tiden altid allerede* er i fuld gang med fortolkningen samtidig med at vi ser. Normalt forstå vi noget, en ord-tekst, et billede, et tv-program, med det samme. Men hvor der er noget ukendt, vanskeligt, problematisk osv, der kan det være nødvendigt med en mere systematisk og trinvis analyse for simpelt hen at forstå, hvad teksten (filmen) handler om, så at sige. Man gennemgår teksten med analytiske værktøjer som dåseåbner: fx. hvilken slags fortæller er her på færde, hvilken position placeres modtageren i, hvilke stilistiske virkemidler, hvilken auditiv montageform benyttes osv. Det er i og for sig en mere grundig og efterforskende måde at komme til at "se" tekstens dele på.

Men en videre refleksion og fortolkning af en tekst eller et program beror ikke altid - eller i hvert fald ikke udelukkende - på en systematisk og trinvis analyse. For det kan også dreje sig om en åbenhed over for det, som teksten vil have os til at "indse". Eller en følsomhed eller ligefrem sårbarhed over for det, som teksten ikke siger eller viser, men snarere forsøger at skjule. Fortolkningen er den proces, hvor man går i dialog - og nogle gange i klinch - med teksten/filmen og altså også sætter sine egne meninger og forestillinger på spil: man risikerer at komme til at forstå sig selv og verden anderledes. Det er den hermeneutiske og dialogisk-kritiske proces, som netop ikke er styret af stramme regler og procedurer, men som er kendetegnet ved en åbenhed for det som viser sig, det som udspiller sig i kommunikationen. Det kan dukke op for os, når vi forholder os professionelt skeptiske eller intellektuelt nysgerrige, men da en videre fortolkning af selv en tilsyneladende lille triviell tekst blandt andet kan få os til at "se" eller "høre" de tidstypiske fordomme, som vi også selv er ramt af, indgroede magtrelationer, tilslørende diskurser og stivnede livsanskuelser, ja, så er den dybtgående fortolkning netop ikke resultatet af en stivnet procedure, men af en medleven (konstruktiv og dekonstruktiv) i den omskiftelige virkeligheds kommunikationsprocesser. Måske som en sen eftertanke til en film man så i forgårs. Måske som en opdagelse af, at her var man ved at blive forført af løgn og forstillelse.

I hermenutikkens jargon tales meget om at se teksters dele i lys af helheden og omvendt, om at tilstræbe horisontsammensmeltning, sætte sine egne (tids- og kultur-) begrænsede fordomme på spil for på den måde at kunne nærme sig indholdet, betydningerne i det fremmede eller overleverede værk. Det er en meget optimistisk måde at forstå fortolkning på, ikke fordi det fremstilles som nemt at nå til "sandhed", for det gør det netop ikke, tværtimod, men fordi der er indbygget en noget nær selvudslettende ydmyghed over for og tillid til teksten i denne opfattelse af fortolkningsprocessen. Som om mønstereksemplet på fortolkning er at forstå en god og lodig klassisk filosofitekst (og til nød en god roman eller film). Men fortolkningsprincipperne må også gælde for mødet med dagligdagens tekster, elendige tv-indslag, reklametilbud fra supermarkedet, magt-diskurser og forlorne klicheer i offentligt eller privat omløb. At fortolke er ikke at acceptere hvad som helst, men at forsøge at forstå så godt, og så kritisk, at man ikke kun kan svare, men også svare igen, og svare bedre.

Der skal to til fortolkning: teksten og den som fortolker teksten. Teksten er der - nu venter vi på fortolkningen.